IJTIMOIY TARMOQ LEKSIKASIDA METAFORIK KO‘CHISH: FEED, STREAM, WALL, STORY - KONSEPTUAL METAFORA NAZARIYASI ASOSIDA

Ibragimova Shahlo Zavqiyyevna
Head teacher of TSUE academic lyceum
ibragimovashahlo3@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada ijtimoiy tarmoqlar leksikasida uchraydigan metaforik ko‘chish hodisalari, xususan, ingliz tilidagi feed, stream, wall, story so‘zlarining konseptual metafora nazariyasi asosida tahlili keltirilgan. J. Lakoff va M. Jonson tomonidan ishlab chiqilgan konseptual metafora nazariyasi doirasida mazkur terminlarning semantik transformatsiyasi, ularning kognitiv asoslari va ijtimoiy tarmoq kommunikatsiyasidagi roli yoritib berilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy tarmoq leksikasi an’anaviy metaforik modellar asosida shakllanib, ularning ma’no ko‘chishi jarayoni inson tafakkurining universal mexanizmlariga bo‘ysunadi.

Kalit so‘zlar: konseptual metafora, metaforik ko‘chish, ijtimoiy tarmoq leksikasi, feed, stream, wall, story, kognitiv lingvistika, semantik transformatsiya.

XXI asrda ijtimoiy tarmoqlar inson hayotining ajralmas qismiga aylandi. Facebook, Twitter (X), Instagram, Telegram kabi platformalar nafaqat kommunikatsiya vositasi, balki o‘ziga xos til muhitini ham shakllantirdi. Ushbu muhitda paydo bo‘lgan leksik birliklar an’anaviy tilshunoslik tadqiqotlari uchun yangi obyekt sifatida namoyon bo‘lmoqda. Xususan, feed, stream, wall, story kabi so‘zlar ijtimoiy tarmoq kontekstida o‘zlarining asl ma’nosidan farqli ravishda qo‘llanilib, metaforik ko‘chishning yorqin namunalarini tashkil etadi.

Mazkur maqolaning maqsadi ijtimoiy tarmoq leksikasidagi metaforik ko‘chish hodisalarini konseptual metafora nazariyasi asosida tahlil qilish va ushbu jarayonning kognitiv asoslarini ochib berish. Tadqiqot vazifalari sifatida quyidagilar belgilandi:

1. Konseptual metafora nazariyasining asosiy tamoyillarini yoritish;
2. Feed, stream, wall, story so‘zlarining etimologik va semantik xususiyatlarini tahlil qilish;
3. Ushbu so‘zlarning ijtimoiy tarmoq kontekstidagi metaforik ko‘chishini tasniflash;
4. Metaforik ko‘chishning universal va lingvomadaniy xususiyatlarini aniqlash.

1. Konseptual metafora nazariyasi: nazariy asoslar

Konseptual metafora nazariyasi Jorj Lakoff va Mark Jonson tomonidan 1980-yilda chop etilgan «Metaphors We Live By» («Biz yashayotgan metaforalar») asarida ilgari surilgan. Ushbu nazariyaga ko‘ra, metafora nafaqat adabiy san’at vositasi, balki inson tafakkurining asosiy mexanizmi hisoblanadi. Lakoff va Jonsonning fikricha, insonlar abstrakt tushunchalarni ko‘pincha konkret, jismoniy tajribaga asoslanib ifodalaydilar. Masalan, «vaqt - pul» metaforasida vaqtning qimmatliligi pul tushunchasi orqali ifodalanadi: vaqtni sarflash, vaqtni tejash, vaqtni yo‘qotish.

Konseptual metafora nazariyasining asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

Birinchidan, metafora ikki domen - manba domeni (source domain) va maqsad domeni (target domain) o‘rtasidagi ko‘chishga asoslanadi. Manba domeni odatda konkret, jismoniy tajriba bilan bog‘liq bo‘lsa, maqsad domeni abstrakt tushunchalarni qamrab oladi.

Ikkinchidan, metaforik ko‘chish tizimli xususiyatga ega. Ya’ni bir manba domenidan maqsad domeniga o‘tadigan xususiyatlar ma’lum bir mantiqiy izchillikka bo‘ysunadi.

Uchinchidan, metaforalar ko‘pincha ongsiz ravishda qo‘llaniladi va til egalari tomonidan metaforik deb qabul qilinmaydi. Ular kundalik tilda shunchalik o‘rnabib ketganki, ularning metaforik tabiati sezilmaydi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Ijtimoiy tarmoq leksikasidagi metaforik ko‘chishlar ham aynan shu tamoyillarga bo‘ysunadi. Feed, stream, wall, story so‘zlari manba domeni sifatida insonning jismoniy tajribasiga (ovqatlanish, oqim, devor, hikoya) tayanadi va maqsad domeni sifatida ijtimoiy tarmoqdagi axborot oqimi, foydalanuvchi interfeysi va kommunikatsiya jarayonlarini ifodalaydi.

2. Metaforik ko‘chishning semantik-kognitiv tahlili

2.1. Feed: «Ovqatlantirish» metaforasi

Ingliz tilidagi **feed** so‘zi qadimgi ingliz tilidagi fēdan so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, «ovqat bermoq», «boqmoq», «oziqlantirmoq» ma’nolarini anglatadi. Ijtimoiy tarmoq kontekstida ushbu so‘z foydalanuvchiga doimiy ravishda yangi kontent yetkazib berish jarayonini ifodalaydi. Facebook’ning News Feed, Twitter’ning Timeline (dastlab Feed deb atalgan), Instagram’ning **Feed** funksiyalari shu metafora asosida shakllangan.

Konseptual metafora nazariyasi nuqtai nazaridan qaraganda, bu yerda «AXBOROT - OVQAT» metaforasi ishlaydi. Inson miyasi axborotni qabul qilishni ovqat iste’mol qilish bilan bog‘laydi: axborot ham ovqat kabi «hazm qilinadi», «to‘yintiradi», «to‘ydiradi». Ijtimoiy tarmoqda **feed** bu foydalanuvchining «intellektual ovqatlanish» manbasidir. Ushbu metaforaning tizimliligi shunda namoyon bo‘ladiki, foydalanuvchi kontentni «iste’mol qiladi», «hazm qiladi», «to‘yib qoladi» yoki aksincha, «ocha qoladi».

Shuningdek, feed so‘zining fe’l shakli ham metaforik ko‘chishga uchragan: «lentani yangilash» jarayoni to feed the feed (lentani oziqlantirish) deb ifodalanadi. Bu yerda foydalanuvchi ham «oziqlantiruvchi», ham «oziqlanuvchi» rolida namoyon bo‘ladi.

2.2. Stream: «Oqim» metaforasi

Stream so‘zi qadimgi ingliz tilidagi strēam so‘zidan olingan bo‘lib, «suv oqimi», «daryo» ma’nosini anglatadi. Ijtimoiy tarmoq kontekstida ushbu so‘z doimiy, uzluksiz ravishda oqib turuvchi kontentni ifodalaydi. Twitter’ning stream, Facebook’ning live stream, Twitch’ning stream funksiyalari shu metaforaga asoslanadi.

Bu yerda «**AXBOROT - SUV OQIMI**» konseptual metaforasi ishlaydi. Suv oqimi kabi axborot ham doimiy harakatda, uzluksiz va to‘xtovsizdir. Inson suv oqimining tezligini, yo‘nalishini va hajmini idrok etgani kabi, axborot oqimini ham shunga o‘xshash tarzda qabul qiladi. Stream metaforasining tizimliligi quyidagi iboralarda namoyon bo‘ladi: oqimga qo‘shilish (join the stream), oqimdan chiqish (leave the stream), oqimni to‘xtatish (pause the stream), oqimni orqaga qaytarish (rewind the stream).

Ushbu metaforaning yana bir muhim jihati shundaki, u vaqtning chiziqli tabiatini aks ettiradi. Suv oqimi kabi axborot oqimi ham bir yo‘nalishda harakatlanadi o‘tmishdan kelajakka. Biroq ijtimoiy tarmoqlarda bu chiziqlilik buzilishi mumkin: foydalanuvchi oqimni to‘xtatib, orqaga qaytishi yoki oldinga o‘tishi mumkin. Bu holat metaforaning dinamik tabiatini ko‘rsatadi.

2.3. Wall: «Devor» metaforasi

Wall so‘zi qadimgi ingliz tilidagi weall so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, «to‘siq», «devor» ma’nosini anglatadi. Facebook’ning Wall funksiyasi foydalanuvchining shaxsiy sahifasidagi asosiy kommunikatsiya maydonini ifodalaydi. Keyinchalik Facebook ushbu funksiyani Timeline (vaqt chizig‘i) deb o‘zgartirdi, biroq wall metaforasi boshqa platformalarda saqlanib qoldi.

Bu yerda «**IJTIMOIY MUNOSABAT - FIZIK MAKON**» metaforasi ishlaydi. Devor fizik makondagi chegara va to‘siq vazifasini o‘taydi. Ijtimoiy tarmoqda esa wall bu foydalanuvchining «shaxsiy maydoni», uning «uyi» devori. Ushbu metafora asosida quyidagi iboralar shakllangan: devorga yozish (post on the wall), devordan o‘chirish (delete from the wall), devorni tozalash (clean the wall). Bu yerda devor nafaqat fizik to‘siq, balki ijtimoiy munosabatlarning ko‘rinish maydoni hamdir.

Wall metaforasining yana bir muhim jihati - uning egalik va nazorat tushunchalari bilan bog‘liqligi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Foydalanuvchi o‘z devorining «egasi» hisoblanadi va u kimning devorga yozishini nazorat qilish huquqiga ega. Bu esa ijtimoiy tarmoqdagi hokimiyat va nazorat munosabatlarining metaforik ifodasidir.

2.4. Story: «Hikoya» metaforasi

Story so‘zi qadimgi fransuz tilidagi estorie so‘zidan olingan bo‘lib, «hikoya», «qissa», «voqea» ma’nolarini anglatadi. Instagram’ning Stories funksiyasi, Snapchat’ning Stories, Facebook’ning Stories formati foydalanuvchilar tomonidan yaratilgan qisqa muddatli kontentni ifodalaydi.

Bu yerda «**HAYOT - HIKOYA**» konseptual metaforasi ishlaydi. Inson o‘z hayotini hikoya sifatida idrok etadi: uning boshi, rivoji, qahramonlari va tugashi bor. Ijtimoiy tarmoqdagi story - bu foydalanuvchining kundalik hayotining qisqa epizodi, uning «hikoya»sining bir bo‘lagidir. Ushbu metafora asosida quyidagi iboralar shakllangan: hikoya yaratish (create a story), hikoyani ko‘rish (view a story), hikoyani ulashish (share a story).

Story metaforasining o‘ziga xos xususiyati shundaki, u vaqtinchalik va o‘tkinchilik tushunchalari bilan bog‘liq. Instagram’da stories 24 soatdan keyin o‘chib ketadi. Bu esa hikoyaning «o‘tkinchi» tabiatini aks ettiradi: har bir hikoya o‘z vaqtida aytiladi va keyin yo‘qoladi. Shuningdek, story metaforasi foydalanuvchining o‘z hayotini «sahnalashtirish» va «namoyish qilish» jarayonini ham ifodalaydi.

3. Metaforik ko‘chishning umumiy xususiyatlari

Yuqorida tahlil qilingan to‘rtta so‘z - feed, stream, wall, story - ijtimoiy tarmoq leksikasidagi metaforik ko‘chishning turli modellarini namoyon qiladi. Ularning umumiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

Birinchidan, barcha ushbu so‘zlar konkret, jismoniy tajribaga asoslangan manba domenidan abstrakt, raqamli muhitga ko‘chirilgan. Bu jarayon inson tafakkurining universal mexanizmi analogiya asosida amalga oshadi.

Ikkinchidan, metaforik ko‘chish natijasida yangi semantik maydon shakllanadi. Feed-ovqatlanish maydoni, stream- suv oqimi maydoni, wall- fizik makon maydoni, story-hikoya maydoni. Ushbu maydonlar o‘zaro bog‘lanib, ijtimoiy tarmoqning yaxlit konseptual tizimini tashkil etadi.

Uchinchidan, metaforik ko‘chish tizimli xususiyatga ega. Har bir metafora o‘z ichida izchil semantik munosabatlar tizimini shakllantiradi. Masalan, feed metaforasi «iste’mol qilish», «hazm qilish», «to‘yish» tushunchalarini o‘z ichiga olsa, stream metaforasi «oqim», «harakat», «yo‘nalish» tushunchalarini qamrab oladi.

To‘rtinchidan, metaforik ko‘chish lingvomadaniy xususiyatga ega. Turli tillarda ijtimoiy tarmoq terminlari turlicha metaforalar asosida shakllanishi mumkin. Masalan, o‘zbek tilida feed «lenta», stream «oqim», wall «devor», story «hikoya» deb tarjima qilinadi. Bu esa metaforaning universal va milliy xususiyatlarini ko‘rsatadi.

4. Metaforik ko‘chishning kognitiv asoslari

Konseptual metafora nazariyasi nuqtai nazaridan qaraganda, ijtimoiy tarmoq leksikasidagi metaforik ko‘chish inson kognitiv tizimining asosiy xususiyatlari bilan bog‘liq:

Birinchidan, inson miyasi yangi, abstrakt tushunchalarni mavjud, konkret tajriba asosida tushunishga moyil. Ijtimoiy tarmoqlar paydo bo‘lganda, ularning funksiyalari uchun maxsus atamalar mavjud emas edi. Shuning uchun foydalanuvchilar va ishlab chiqaruvchilar mavjud so‘zlarni metaforik ravishda qo‘llashga majbur bo‘ldilar.

Ikkinchidan, metaforik ko‘chish insonning tanaviy tajribasiga asoslanadi. Feed- ovqatlanish, stream - suv oqimi, wall - fizik to‘siq, story -hikoya aytish. Bularning barchasi insonning kundalik hayotiy tajribasida mavjud bo‘lgan tushunchalardir.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Uchinchidan, metaforik ko‘chish natijasida yangi konseptual tuzilmalar shakllanadi. Bu tuzilmalar ijtimoiy tarmoqdagi foydalanuvchi xatti-harakatlarini, uning kommunikativ strategiyalarini va ijtimoiy munosabatlarini belgilaydi.

5. Ijtimoiy tarmoq metaforalarining funksional tahlili

Ijtimoiy tarmoq leksikasidagi metaforalar nafaqat nominativ, balki pragmatik va kommunikativ funksiyalarni ham bajaradi:

Nominativ funksiya. Metaforalar yangi, mavjud bo‘lmagan tushunchalarni nomlash vositasi sifatida xizmat qiladi. Feed, stream, wall, story - bularning barchasi ijtimoiy tarmoqdagi yangi funksiyalarni nomlash uchun qo‘llanilgan metaforalardir.

Pragmatik funksiya. Metaforalar foydalanuvchining ijtimoiy tarmoqdagi xatti-harakatlarini yo‘naltiradi. Feed-«iste’mol qil», stream-«oqimga qo‘shil», wall-«devoringni himoya qil», story-«hikoyangni ayt». Bu metaforalar foydalanuvchining platformadagi xatti-harakatlarini belgilab beradi.

Kommunikativ funksiya. Metaforalar ijtimoiy tarmoqdagi kommunikatsiyaning emotsional va ekspressiv jihatlarini ifodalaydi. Feed-«to‘yintirish», stream- «harakat», wall-«chegara», story-«namoyish». Bu metaforalar foydalanuvchilar o‘rtasidagi munosabatlarning emotsional rangini belgilaydi.

Xulosa

Ushbu maqolada ijtimoiy tarmoq leksikasidagi metaforik ko‘chish hodisalari konseptual metafora nazariyasi asosida tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarga olib keldi:

1. Ijtimoiy tarmoq leksikasidagi metaforik ko‘chish inson tafakkurining universal mexanizmlariga asoslanadi. Feed, stream, wall, story so‘zlari konkret, jismoniy tajribadan abstrakt, raqamli muhitga ko‘chirilgan.

2. Metaforik ko‘chish natijasida yangi konseptual tuzilmalar shakllanadi: «AXBOROT - OVQAT», «AXBOROT - SUV OQIMI», «IJTIMOIY MUNOSABAT - FIZIK MAKON», «HAYOT - HIKOYA».
3. Metaforik ko‘chish tizimli xususiyatga ega bo‘lib, har bir metafora o‘z ichida izchil semantik munosabatlar tizimini shakllantiradi.

4. Ijtimoiy tarmoq metaforalari nominativ, pragmatik va kommunikativ funksiyalarni bajaradi.

5. Metaforik ko‘chish ham universal, ham lingvomadaniy xususiyatlarga ega. Turli tillarda ijtimoiy tarmoq terminlari turlicha metaforalar asosida shakllanishi mumkin.

Ushbu tadqiqot ijtimoiy tarmoq leksikasining kognitiv asoslarini tushunishga, shuningdek, zamonaviy tilshunoslikda metafora nazariyasining amaliy qo‘llanilishiga hissa qo‘shadi. Kelajakdagi tadqiqotlar ijtimoiy tarmoq metaforalarining boshqa tillardagi ko‘rinishlarini qiyosiy tahlil qilishga qaratilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
2. Kövecses Z. Metaphor: A Practical Introduction. Oxford: Oxford University Press, 2010.
3. Gibbs R.W. The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
4. Crystal D. Language and the Internet. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
5. Boyd D., Ellison N. Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship // Journal of Computer-Mediated Communication. 2007. Vol. 13, № 1. P. 210-230.
6. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi sirlari. Toshkent: Akademnashr, 2012.
7. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. Jizzax: Sangzor, 2006.
8. Yo‘ldoshev I. Metafora va uning lingvokognitiv tabiati // O‘zbek tili va adabiyoti. 2015. № 2. B. 45-52.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

9. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining etimologik lug‘ati. Toshkent: Universitet, 2000.
10. Turner M. The Literary Mind: The Origins of Thought and Language. Oxford: Oxford University Press, 1996.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.